

КРЕВА ІНКОГНІТА №1, 2018

АЛЬМАНАХ

Валікі князь Кейстут. Вольга Зяноўка (Бабурына) *Даліміся* 2015

КРЕЎА ІНCOГНІТА

АЛЬМАНАХ

заснаваны ў 2018 годзе

Выпуск 1

Мінск
Альфа-кніга
2018

Надзея для Крэва	3
Нашы спонсары і мецэнаты культуры	4
Крэўскі дыярыгуш	
<i>Андрэй Шулаеў, Воля Сямашка, Ганна Андруковіч</i> Дырэктарскія хронікі Мяцовага дабрачыннага фонда «Крэўскі замак»	5
<i>Алег Дзярновіч</i> Крэўскі летнік – 2017: вынікі і эвалюцыя праекта	9
Археалагічныя экскурсы	
<i>Алег Дзярновіч</i> Мікольская царква XVII – XVIII стст. у мястэчку Крэва: гістарычныя і архітэктурна-археалагічныя даследаванні	12
Погляд архітэктара	
<i>Андрэй Шулаеў</i> Будынак былой гміннай управы ў вёсцы Крэва як аб’ект гісторыка-культурнай спадчыны	29
<i>Кожар Валер Ільіч</i> Адаптацыя помнікаў архітэктурны	38
Інавацыі на ўзбраенні	
<i>Ахрэм Белабровік, Андрусь Шулаеў, Ганна Андруковіч</i> Праблематыка рэканструкцыі аб’ектаў гісторыка-культурнай спадчыны сродкамі сучасных тэхналогіяў на прыкладзе Крэўскага і Гальшанскага замкаў	42
Краязнаўчая вярта	
<i>Аляксандр Камінскі</i> Імёны на целе Зямлі	54
<i>Аляксандр Камінскі</i> Як птушка Фенікс	62
<i>Аляксандр Камінскі</i> Россыпы крэўскіх лягендаў	68
На крэўскіх гарышчах	
<i>Воля Сямашка</i> Старыя фотаздымкі канца XIX – пачатку XX ст. са спадчыны насельнікаў Крэўскай зямлі (Рэфэрат на базе калекцыі братаў Касьцюкоў)	74
Дадатак да рэфэрата В. Сямашка «Старыя фотаздымкі канца XIX – пачатку XX ст. са спадчыны насельнікаў Крэўскай зямлі» (друкуюцца ўпершыню)	78
Дадатак 1 да артыкула «Дырэктарскія хронікі Мяцовага дабрачыннага фонда “Крэўскі замак”»	87
Дадатак 2 да артыкула «Мікольская царква XVII – XVIII стст. у мястэчку Крэва: гістарычныя і архітэктурна-археалагічныя даследаванні»	88
Дадатак 3 да артыкула «Адаптацыя помнікаў архітэктурны»	93
Дадатак 4 да артыкула «Праблематыка рэканструкцыі аб’ектаў гісторыка-культурнай спадчыны сродкамі сучасных тэхналогіяў на прыкладзе Крэўскага і Гальшанскага замкаў»	94

Алег Дзярновіч

МІКОЛЬСКАЯ ЦАРКВА XVII–XVIII стст. У МЯСТЭЧКУ КРЭВА: ГІСТАРЫЧНЫЯ І АРХІТЭКТУРНА- АРХЕАЛАГІЧНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ¹

Мэта гэтага артыкула – паказаць праз канкрэтны кейс царквы св. Міколы функцыянавання уніяцкай (у далейшым – праваслаўнай) царквы ў тапаграфічнай сітуацыі мястэчка на ўсходзе гістарычнай Літвы (у вузкім сэнсе) і спецыфіку фармавання некропаля Раннемадэрнага часу ў гістарычна адметным паселішчы малога ўрбаністычнага тыпу. Падчас даследавання былі выкарыстаны метады крыніцазнаўчага даследавання пісьмовых крыніц, метады палявой археалогіі і фізічнай антрапалогіі.

*Мікольская царква ў тапаграфіі
гістарычнага мястэчка*

Крэва ў XI–XIII стст. з’яўлялася кадным з рэгіянальных цэнтраў «гістарычнай Літвы» (*Lithuania propria*), дакладней, Усходняй Літвы, поруч з Гальшанамі і Свірру. Першапачатковае Крэва XI–XIII стст. лакалізуецца вакол Крэўскага гарадзішча, якое было цэнтрам

паселішча раннеўрбаністычнага тыпу². Найноўшыя даследаванні паказваюць, што Крэва XIV ст. мела бінарную структуру: замак – гарадзішча. Новы тып паселішча, якое з XVI ст. стане фігураваць у крыніцах як «места», а ў нашай сучаснай тэрміналогіі «мястэчка», узнікла ўжо вакол мураванага мураванага замка.

¹ Асноўныя тэзы публікацыі былі агучаныя на Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Post mortem. Пахавальныя помнікі ў гісторыка-культурнай прасторы: праблемы вывучэння і захавання» (Мінск – Заслаўе, 9–11 лістапада 2016 г.).

² Дзярновіч, А.І. Крэва як Усходняя Літва: да праблемы балта-славянскіх кантактаў у XI–XIV стст. // Научные чтения, посвященные Виктору Владимировичу Мартынову: сб. науч. тр. Вып. 3. – Мінск: РИВШ, 2016. – С. 58–63; Дзярновіч, Алег. Крэўскі замак і старажытнае Крэва: праблемы датавання і культурнага асаблівасці // Беларускі гістарычны часопіс. – 2017. – № 1. – С. 12–14.

Функцыянаванне замка, як вялікакняскай рэзідэнцыі і як цэнтру староства, паўплывала на змены горадабудаўнічай сітуацыі ў Крэве – мястэчка ранняга Новага часу ўзнікала ўжо вакол замка.

Такая схема развіцця мястэчка адпавядае еўрапейскай схеме развіцця гарадоў вакол сеньёрыяльных рэзідэнцый³.

Царква Св. Міколы знаходзілася ва ўсходнім кірунку ад замка, за ракой Крэўлянкай (традыцыйная назва – Крыўлянка) на вул. Зарэчнай. Пагорак, на якім была ўзведзена царква, у мясцовай тапаніміцы атрымаў лакальную назву Мікольская гара (Мікола)⁴. Вакол царквы па вул. Зарэчнай сфармавалася своеасаблівае прадмесце⁵, якое ўзнікла па-за гістарычным цэнтрам мястэчка ў вузкім сэнсе, што акрэсліваецца тэрыторыяй рынкавага пляца і прылеглай да замка тэрыторыяй (гл. Іл. 1 Дадатку 2).

Вакол Мікольскай царквы размяшчаліся могілкі, чыё месцазнаходжанне выразна паказанае на планах мястэчка Крэва XIX ст.:

1) 1809 г. («План имения Крево»)⁶;

2) 1851 г. («Подробный план казенного имения Крево Виленской губернии Ошмянского уезда. Составленный в 1851 году»)⁷;

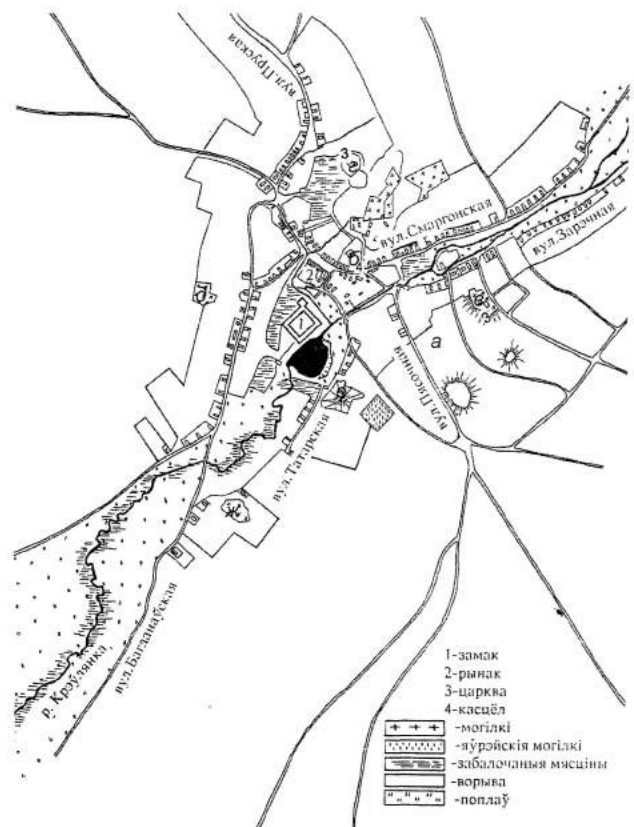
³ Дзярновіч А.І. Заняпад ці трансфармацыя? Эвалюцыя статуса Крэўскага замка ў XIV–XVII ст. (па выніках гістарычна-археалагічных даследаванняў) // Замкі, палатцы і сядзібы ў кантэксце еўрапейскай культуры: Зб. навук. арт./ Мін. культ. РБ. Замкавы комплекс «Мір». – Мінск: Медысонт, 2013. – С. 23–29.

⁴ Камінскі, Аляксандр. Старажытныя захаванні і могілкі ў Крэве. Ч. II. // Крэўскае мора: Краязнаўчы блог Аляксандра Камінскага (Электронны рэсурс, рэжым доступу 15.02.2018): http://kreuski.blogspot.com/by/2017/04/blog-post_25.html#more

⁵ Шулаеў, Андрэй. Гістарычны цэнтр Крэва як нацыянальны запаведнік // Arche. 2014. №4. архітэктурная спадчына: гісторыя разбурэнняў і рэканструкцыі. С.358.

⁶ Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas (Літоўскі Дзяржаўны Гістарычны Архіў, далей – LVIA). – F.525. – Ap.8. – B.1420.

⁷ LVIA. – F.525. – Ap.2. – B.1986; Jankauskas, Vidmantas. Krėvos pilies ikonografija: tarp romantizmo ir dokumentikos // Lietuvos pilys. Nr.5, 2009. P.28. Nr.5.

Іл. 2. План казённага маёнтку Крэва 1856 г. Цэрквы: а) Аляксандра-Неўская; б) Свята-Траецкая; в) Мікольская; г) Успенская; д) Уваскрасенская (мяркуемая); е) Юр'еўская (мяркуемая); ж) Прачысценская (мяркуемая)

3) 1856 г. («План казенного имения Крево») (Іл. 2)⁸;

4) 1866 г. («Подробный план вновь снятых усадебных земель местечка Крево Виленской губернии, Ошмянского уезда Кревской волости съёмки произведённой в 1866 году чинами Корпуса Межевщиков. Масштаб 1/42000»)⁹;

5) 1869 г. («План принадлежащий к казён. имению Крево усадеб. земель Виленской губернии Ошмянского уезда Кревской волости»)¹⁰. Мікольская царква пазначана на плане як пабудова № 380 (гл. Іл. 3 Дадатку 2).

⁸ Дзярновіч А.І. Лёс Крэва / А. І. Дзярновіч, А. А. Трусаў, І. М. Чарняўскі. – Мн.: Польша, 1993. – С. 23.

⁹ LVIA. – F.525. – Ap.2. – B.1983; Jankauskas V. Krėvos pilies ikonografija. P.28, Nr.6.

¹⁰ Дзярновіч А.І. Лёс Крэва. – С. 22. (Захоўваецца ў музеі Крэўскай школы).

На дадзеным плане 1869 г. для пазначэння мураваных будынкаў выкарыстоўваецца чырвоны колер. Мікольская царква на плане мае чырвоныя палоскі па перыметры двух сценаў. Гэта дазваляе зрабіць выснову, што для складальнікаў плану будынак царквы ўяўляўся як часткова мураваны.

Часлаў Янкоўскі, які ў канцы XIX ст. займаўся даследаваннем гісторыі паселішчаў Ашмянскага павета, наведваў Крэва і апісаў наяўныя там напрыканцы XIX ст. архітэктурныя дамінанты. Фактычна аўтар апісваў графічную панараму, выкананую Баляславам Тамашэвічам і змешчаную ў працы «Ашмянскі павет». Гравюра была выкананая з заходняга боку, са старога ашмянскага тракту. Янкоўскі прыгадаў адну былую ўніяцкую царкву, якая размяшчалася на могілках: „szara po-unicka cerkiewka na platformce cementarnej wśród zieleni rozłożystych drzew»¹¹. Але гэты аб'ект апісваўся Янкоўскім, як размешчаны скрайне лева на панараме мястэчка і найхутчэй з'яўляўся Успенскай царквой, пабудаванай на могілках. Усё ж Мікольскую царкву мы можам ідэнтыфікаваць на гравюры Тамашэвіча¹² – гэта дальні аб'ект, які размешчаны правей ад Успенскай царквы (гл. Іл. 4 Дадатку 2).

Такім чынам, падсумуем звесткі узказаных крыніц.

Мікольская царква была драўлянай, але з мураванымі элементамі канструкцыі. Этапы яе перабудовы невядомыя. Мікольская царква была знішчана ў выніку ваенных дзеянняў пад час Першай сусветнай вайны.

У 1995 г. на месцы Мікольскай царквы быў усталяваны памятны крыж¹³.

¹¹ Jankowski Cz. Powiat Oszmiański. S. 202.

¹² Jankowski Cz. Powiat Oszmiański. S. 202–203.

¹³ Камінскі А. Аб чым расказваюць званы. Крэва, 2007. С. 11.

Мікольская царква: згадкі пісьмовых крыніц

Першая пісьмовая згадка царквы паходзіць ад 30 ліпеня 1609 г. – менавіта гэтай датай пазначаны дакумент, які, ад імя караля і вялікага князя Жыгімонта III і за подпісам канцлера Льва Сапегі, выйшаў з канцылярыі ВКЛ. Гэты «ліст» тычыўся канфлікту мяшчанаў Крэва са стараастаю Янам Валмінскім.

Род Валмінскіх у 1579 г. больш чым на паўстагоддзе апанаваў урад Крэўскіх старостваў і ўсю першую траціну XVII ст. ўмястэчку адчувалася сацыяльнае напружанне па пытаннях фіскальных павіннасцяў¹⁴. Як раз у лісце 1609 г. цэнтральная адміністрацыя ВКЛ прыводзіць звесткі, што «*Grunty od cerkwi Ś.Mikołaja własne, należące, podstaroście swemu Krewskiemu na się zabrać y ponaymować, także y żyto na tym gruncie, które zasiano było, pożać kazab*»¹⁵.

Гэты архіўны дакумент быў прыведзены Чаславам Янкоўскім, аўтарам кнігі «*Powiat Oszmiański*», паводле актавай кнігі Віленскага магістрата за 1676–1679 гг. Але паводле Мітрапалічага архіва Грэка-каталіцкай царквы 1763 г. канфлікты вакол крэўскай царквы адбываліся і ў 1627 г., пра што сведчыць мандат Крэўскаму старасце Яну Валмінскаму¹⁶. Тэарэтычна можна дапусціць, што на пачатку XVII ст. Мікольскае царква мела сваю парафію, бо яна мела ўласныя «грунты».

І ўсё ж мы адчуваем брак пісьмовых крыніц па царкоўнай гісторыі Крэва XVI–XVII стст. У тым ліку гэта тычыцца і статусу

¹⁴ Гл. падрабязней: Дзярновіч А.І., Трусаў А.А., Чарняўскі І.М. Лёс Крэва. Мінск: Польша, 1993. С. 12–13; Дзярновіч А.І. Крэва: мястэчка і гісторыя // Адраджэнне. Гістарычны альманах. Вып. 1. Мінск: Універсітэцкае, 1995. С. 112–113.

¹⁵ Публікацыя крыніцы: Jankowski Cz. Powiat oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi. Cz.II. Petersburg: nakł. Wydawcy: K. Grendyszyński, 1897. S.234–237.

¹⁶ Реєстр митрополіцкага архіва Унійноі Церквы 1763 року / Упоряд. та вступ. ст. Олексія Вінниченка. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С.471, №166-7.2.

Мікольскай царквы – ці мела яна свой уласны прыход? Бо з матэрыялаў Генеральнай візітацыі грэка-каталіцкай царквы 1784 г.¹⁷ ў Крэве існавала адна парафія, парафіяльная царква якой мела падвойным тыпулам – Унебаўзятца і Звеставання Багародзіцы, то бок Прачысценская царква «Прачысценская» – гэта ўніверсальная назва ўсіх цэркваў у гонар Багародзіцы.

Але Крэўская Прачысценская царква мела таксама «*filia za miastem na pagurku pod tytułem Świętego Mikołaja*». Пратакол гэтай жа візітацыі паводле паведамленняў мяшчан крэўскіх паведамляе, што ў мястэчку ў старажытансці існавала чатыры царквы: «*Fertur z relacji mieszczan krewskich że ab antiquo znajdowało się cerkwi cztery, iedna pod tytułem Zmartwychwstania Pańskiego, druga Najs(więtszej) Panny, trzecia Sw(iętego) Jerzego Męczennika, o czwartej zaś tytule wiadomości niema. Których to trzech cerkwi po dziś dzień mogiły są. Dokumentum gdzie zaś czwarta stała, powiadaie, że żydzi na tym mieyscu pobudowali się. lubo przez xięży parochow krewskich na ten czas bywszych broniono żydom budowli, ale na to nie zważano*».

У такім разе, вядомыя нам уніяцкія святары Крэва XVIII ст.

мелі за галоўны храм Прачысценскую царкву, але іх царкоўная юрысдыкцыя распаўсюджвалася і на Мікольскую царкву.

Паводле архіўных дакументаў вядомы імёны наступных святароў Крэўскай парафіі:

– **Страшынскі**, крэўскі святар, прыганданы 17.07.1752 (Xędzy Straszynski, Krewski y Dubotowski Paroch)¹⁸;

– **Якуб Касовіч** (Jakub Kossowicz Paroch Krewski), высвечаны мітрапалітам Валадковічам; прызначаны святаром у Крэва 25.08.1788 г. пасля святарства ў мястэчках Маладзечна, Койданава і Дзядзелавічы Менскага павету¹⁹; у гэтым дакуменце таксама фігуруе Beneficia Krewska адносна царкоўных уладанняў;

– **Лявон Зянковіч** (Leon Ziękowiec) (1787(1789) – 25.05.1864), навучаўся ў Лаўрышаўскай духоўнай семінарыі, высвечаны на святара ў 1813 г.; адміністраатар (1815 – 24.11.1819) і святар (ад 25.02.1837) Крэўскай царквы.²⁰

Імя святара Лявона Зянковіча мы сустракаем яшчэ адзін раз, але ўжо ў абставінах, звязаных з яго смерцю. 1 жніўня 1865 г. у Крэве адбылося ўрачыстае адкрыццё помніка на магіле святара. На помніку было адзначаны даты жыцця Зянковіча і тое, што ён праслужыў святаром у Крэве 51 год.

Краязнавец Аляксандр Камінскі мяркуе, што ўвага расійскай прэсы і чыноўнікаў да асобы Зянковіча была формаў ушанавання ляяльнасці тых уніяцкіх святароў, якія пасля скасавання Берасцейскай царкоўнай уніі без асаблівага супраціву пераходзілі самі і пераводзілі сваю паству ў праваслаўе.²¹

Таксама яшчэ аднаму крэўскаму праваслаўнаму святару, а менавіта **Дзяменцію Плаўскаму**, належыць гістарычна-этнаграфічны нарыс Крэва.²²

Такім чынам, нам вядомы імёны некаторых святароў, звязаных з Крэўскай Мікольскай царквой. Але таксама

¹⁷ Российский государственный исторический архив. Ф.823. Воп.3. Спр.1039. Арк.233 адв. – 241 адв. Аўтар выказвае шчырую падзяку за кансультацыю ў пошуку крыніцы беларускаму архівісту Дзянісу Лісейчыкаву.

¹⁸ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей НГАБ). Ф. 36. Воп.1. Спр.41271 (Актавая кніга Кіева-Віленскай духоўнай кансісторыі, 1751–1753). Арк.121; Лісейчыкаў, Дзяніс. Святар у беларускім соцыюме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. Мінск: Беларусь, 2015. С. 490, № 6752-а.

¹⁹ НГАБ. Ф.136. Воп.1. Спр.41282 (Актавая кніга Віленскай духоўнай кансісторыі, 1785–1788). Арк. 57 адв. – 59 адв.; Лісейчыкаў Д. Святар. С. 295–296, № 3444-а.

²⁰ НГАБ. Ф.136. Воп.1. Спр. 41256 (Генеральныя візіты цэркваў Літоўска-Віленскай епархіі, 1819–1820). Арк.695, 863 адв.; Лісейчыкаў Д. Святар. С. 165, № 2906-а.

²¹ Камінскі А. Крэўскі святар Леў Зянковіч// Крэўскае мора: Краязнаўчы блог Аляксандра Камінскага (Электронны рэсурс, рэжым доступу 15.02.2018): http://kreuski.blogspot.com.by/2018/01/blog-post_23.html#more

²² Плавский, Д. Местечко Крево. Историко-этнографический очерк. Вильно, 1871.

зразумела, што прынамсі ў другой палове XVIII стагоддзя Мікольская царква была філіяльным храмам Крэўскай Прачысценскай грэка-каталіцкай парафіі. Магчыма ж, у першай палове XVII ст. Мікольская царква была таксама парафіяльнай, бо мела ўласныя «грунты».

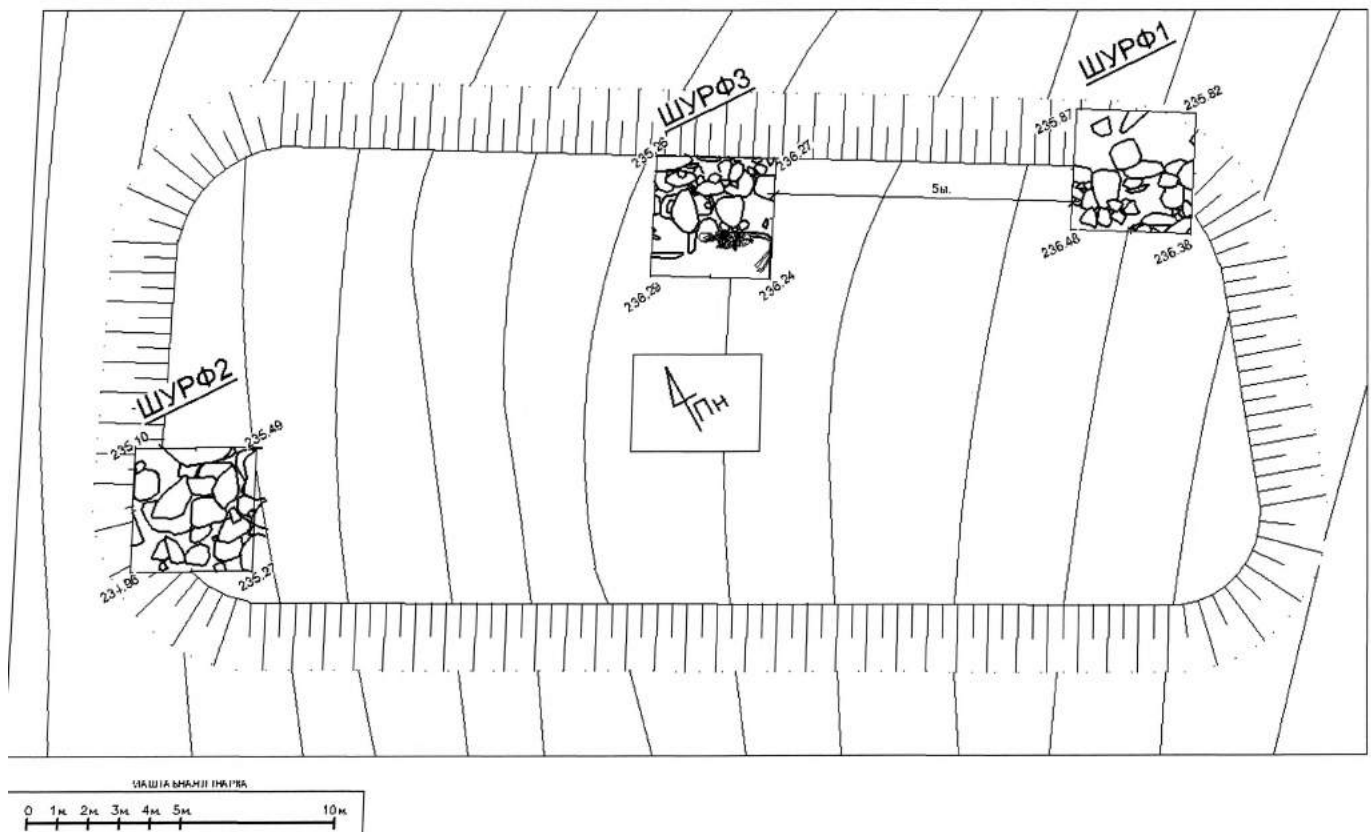
Археалагічныя даследаванні падмуркаў Мікольскай царквы

Дапоўніць сціслыя звесткі пісьмовых крыніц магчыма археалагічнымі даследаваннямі аб'екта. У ліпені–жніўні палявога сезону 2011 г. былі праведзены археалагічныя даследаванні гістарычнага цэнтры мястэчка Крэва метадам шурфавання асобных аб'ектаў. Працы праводзіліся экспедыцыяй Інстытута гісторыі НАН Беларусі паводле дамоўленасці з Мясцовым дабрачынным фондам «Крэўскі замак».²³

На «Мікольскай гары» (гл. Іл. 5 Дадатку 2) было закладзена тры шурфы. Шурфы разбіваліся на месцы мяркуемага падмурка з мэтай удакладнення яго залягання, таму і прывязваліся непасрэдна да падмурка, а не размяшчаліся паводле бакоў свету (Іл. 6).

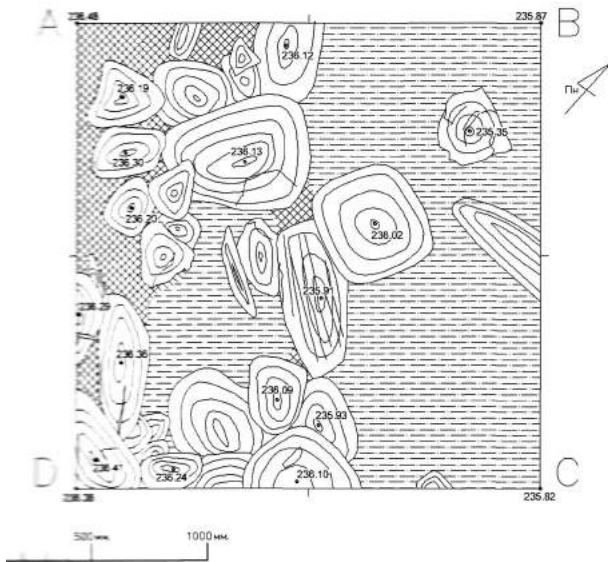
За нівеліровачны рэпер быў узяты камень ля ўваходу ў царкву – адзнака 235,47 м; перанос рэпера праведзены ад царквы Аляксандра Неўскага (у цэнтры мястэчка), дзе маецца адзнака паводле Балтыйскай сістэмы (235,5 м) (з гэтай царквой існуе візуальная сувязь з боку Мікольскай гары і таму магчыма перанесці рэпер).

Шурф 1 (2 x 2 м) быў разбіты ля мяркуемага паўднёва-ўсходняга кута падмурка царквы з мэтай выяўлення дакладных абрысаў падмурка і стану яго захавання. У выніку распрацоўкі шурфа

Іл. 6. Сітуацыйны план падмуркаў Мікольскай царквы з размяшчэннем шурфаў

²³ Архіў Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Дзярновіч А.І. Справаздача па археалагічных даследаваннях (раскопках) у в. Крэва Смаргонскага р-на Гродзенскай вобл. У 2011 г. Мінск, 2012. С. 5–6.

Іл. 8. Шурф 1. План

ў заходняй яго палове была ўскрытая частка падмурка алтарнага боку царквы. Падмурак быў выкладзены з камянёў, не змацаваных рошчынай (гл. Іл. 7 Дадатку 2, Іл. 8).

Стратыграфія шурфа наступная (Іл. 9):

1. Верхні пласт шэрага гумусу мае таўшчыню 10–20 см і ўтрымлівае керамічныя матэрыялы XVIII – пачатку XX стст., а таксама фрагменты снарадаў Першай сусветнай вайны. Але ў гумусе выяўлены таксама медныя манеты: літоўская «барацінка» 1665 г. і грош сярэдзіны XVIII ст.

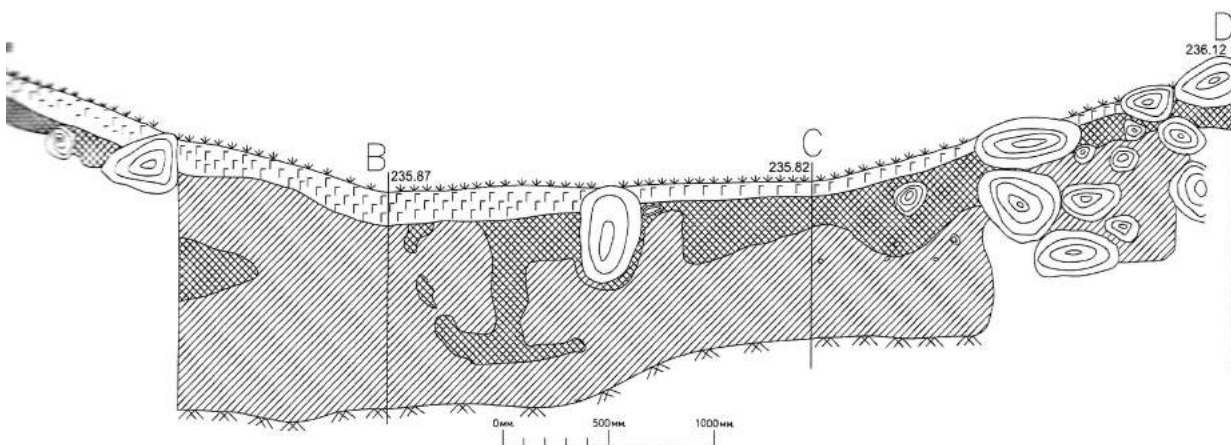
2. Над камянямі падмурка і ў паўднёвай частцы шурфа пад гумусам залягае цёмна-шэры пласт, таўшчыня

якога моцна вагаецца ад 10 да 30 см, а ва ўсходняй частцы маецца заглыбленне гэтага пласта (будайнічая яма? – аўт.) да 60 см (кут В). Гэты пласт насычаны фрагментамі непаліванай керамікі XVII–XVIII ст., каванымі цвікамі XVII–XVIII ст. (Іл. 24: 1–7). Ва ўсходнім куце ў гэтым пласце выяўлены: манета – каронная «барацінка» 1660-х гадоў і накладка-«акоўка» XIV–XV стст. (Іл. 24: 8). Таксама знойдзена два фрагменты ваконнага шкла (шыбы) XVII–XVIII стст. Гэты пласт можна датаваць канцом XVI / пачаткам XVII – XVIII ст. – перыядам будаўніцтва і першых двух стагоддзяў існавання царквы.

3. Пад цёмна-шэрым залягае светла-шэры пласт, але ў паўночнай частцы шурфа гумус непасрэдна залягае над светла-шэрым пластом. Гэты пласт насычаны дробнымі фрагментамі чалавечых костак – вынікам знаходжання могілак пры царкве. Таксама сустракаюцца фрагменты цагельнага друзу.

Мацярык уяўляе сабой суглінак. Ніжнія камяні падмурка пакладзены непасрэдна на суглінак.

Шурф 2 (2 x 2 м) быў разбіты ля паўночна-заходняга кута царквы з мэтай вывучэння падмуркавых канструкцый галоўнага фасаду царквы. У выніку распрацоўкі шурфа быў выяўлены падмурак кута царквы, які складзены з валуноў вялікага памеру – ад 60 см да 1 м у даўжыню (гл. Іл. 10 Дадатку 2, Іл. 11).

Іл. 9. Шурф 1. Профілі А-В-С-Д

Камяні паміж сабой не змацаваны. Канструкцыі падмурку займаюць большую частку плошчы шурфа.

Стратыграфія шурфа наступная (л. 12):

1. Зверху знаходзіцца шэры гумус таўшчынёй у сярэднім 10 см. Гэты пласт насычаны асколкамі снарадаў і шрапнелі (л. 25: 5) часоў Першай сусветнай вайны.

2. Па-за перыметрам падмуркаў – у паўночнай і заходняй частцы шурфа, – пад гумусам залягае светла-шэры пласт таўшчынёй ад 20 см (заходні кут – А) да 60 см. У гэтым пласце таксама сустракаюцца асколкамі снарадаў Першай сусветнай вайны і дробныя фрагменты керамікі – практычна цалкам

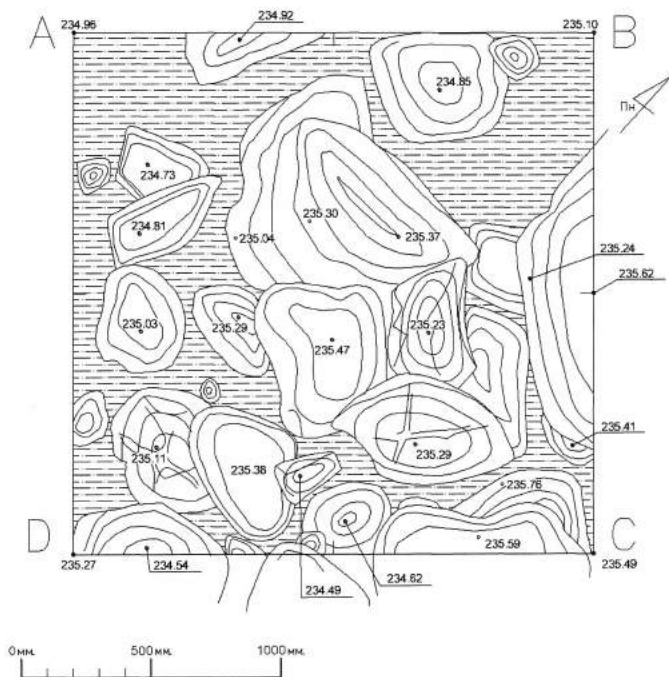
непаліванай керамікі XVI–XVIII стст. і толькі 1 паліваны фрагмент XVIII ст. У гэтым жа пласце ў паўночным куце шурфа (В) на глыбіні 15 см ад дзённай паверхні былі знойдзены манеты: падвойны пенязь (двудэнарый) 1566 г. Жыгімонта Аўгуста (к/в №5) і «барацінка» (каронны солід Яна Казіміра) 1660-х гадоў. Таксама знойдзены 4 каваных цвікі XVII–XVIII стст. (л. 25: 1-4). Сустракаюцца дробныя кавалкі чалавечых костак – вынік знаходжання тут могілак.

Мацярык уяўляе сабой суглінак. Ніжнія камяні падмурка пакладзены непасрэдна на суглінак.

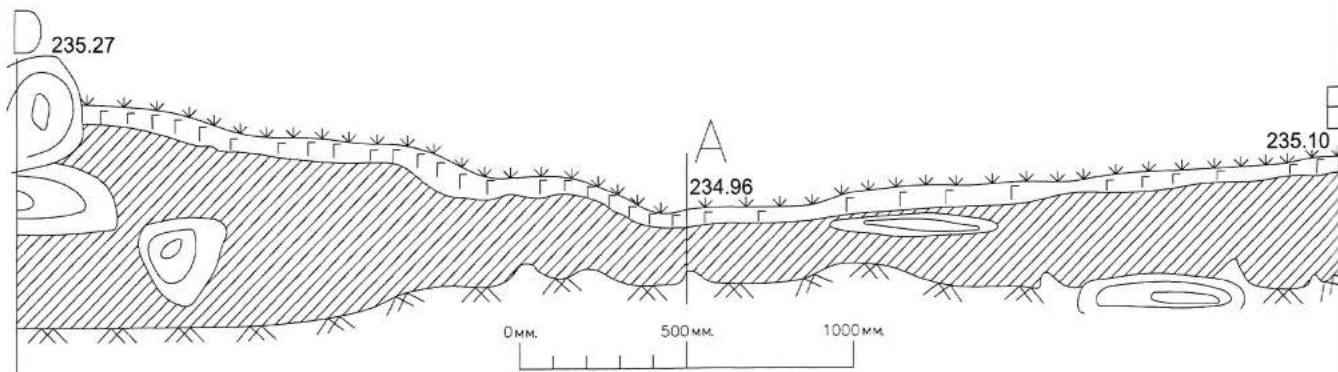
Шурф 3 (2 × 2 м) быў закладзены з мэтай вывучэння ўнутраных канструкцый падмурка Мікольскай царквы. Шурф закладзены па сярэдзіне паўночна-ўсходняй сцяны царквы. На паверхні магчыма прасачыць трасіроўку сцен царквы – шэраг верхніх камянёў быў расчышчаны ў кірунку да шурфа 1 (гл. л. 13 Дадатку 2).

Стратыграфія шурфа наступная (л. 14-15):

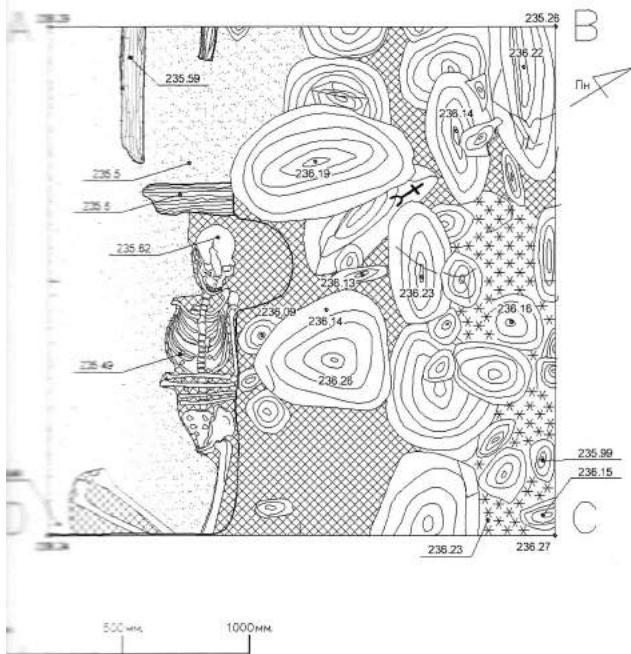
1. Зверху знаходзіцца даволі тоўсты пласт шэрага гумусу (20–25 см). Гэты пласт насычаны асколкамі снарадаў і гільзамі патронаў Першай сусветнай вайны; вуголля; дробнымі фрагментамі чалавечых костак (вынік размяшчэння вакол царквы могілак); фрагментамі ваконнага шкла XVII–XVIII стст. Таксама ў гэтым пласце выяўлены матэрыялы XVIII–XIX стст.: манеты Рэчы Паспалітай і Расіі XVIII–XIX стст., спражка XVIII–XIX стст., каваны цвік XVII–XVIII стст.;

л. 11. Шурф 2. План.

л. 12. Шурф 2. Профілі D - А - В

Іл. 14. Шурф 3. План.

фрагмент размаляванай фаянсавай талеркі XVIII–XIX стст., гузікі XVIII–XIX стст. Гэты пласт гумусу пакрывае таксама большую частку падмуркаў, выяўленых у шурфе.

2. Ніжэй гумусу залягае цёмна-шэры пласт, таўшчыня якога ў сектарах, дзе адсутнічаюць канструкцыі падмуркаў, дасягае 90 см. Гэты пласт насычаны фрагментамі чалавечых костак; сустракаюцца вуголлі і фрагменты дрэва, часам – светла-шэрыя праслойкі. Керамічны посуд прадстаўлены фрагментамі характэрных для Крэва чорнадымлёных вырабаў XVII–XVIII стст., а таксама тэракотавых XVIII–XIX стст.

Сустракаюцца фрагменты задымленага і празрыстага аконнага шкла. Выяўлены нумізматычны матэрыял – манеты Рэчы Паспалітай сярэдзіны XVII – XVIII стст. і расійскія манеты XVIII–XIX стст.

Мацярык уяўляе сабой дробны жвір, характэрны для ўзвышша Крэва.

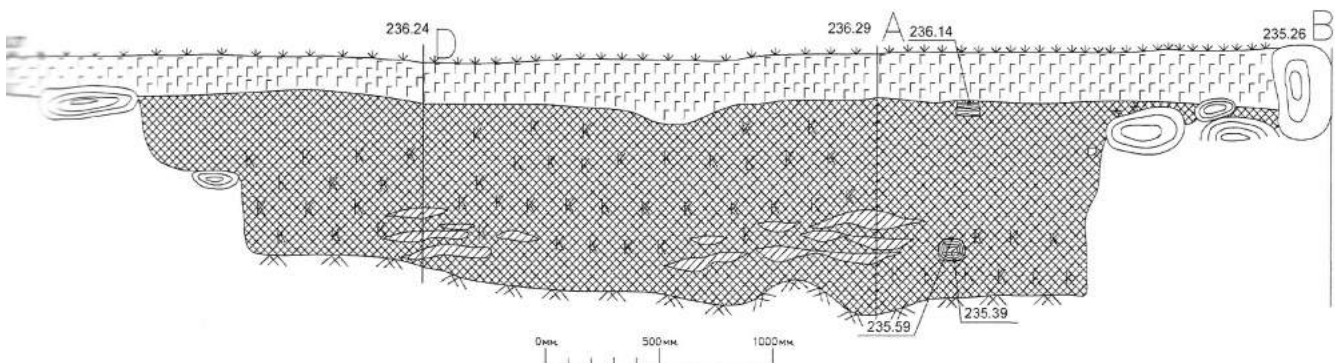
Пахаванне. Апроч асобных фрагментаў чалавечых костак у ніжняй частцы пласта 2, на глыбіні 60 см ад дзённай паверхні выяўлена пахаванне (гл. Іл. 16 Дадатку 2). Пахаванне было здзейснена ўнутры царквы, уздоўж сцяны. Пахаванне знаходзіцца на пласце жвіру, які з’яўляецца мацерыковым. Пад шкілетам таксама выяўлены фрагменты спрахнелага дрэва (гіпатэтычна рэшткі труны). Галавою нябожчык быў пакладзены на захад. Рукі складзеныя на грудзі. У пахаванні не захаваліся косці правай нагі і часткова тазавыя косці. Зубы пахаванага добра захаваліся.

Паводле вызначэння антрапалага

Мікалая Памазанова

(Інстытут гісторыі НАН Беларусі), костныя парэшткі належылі мужчыне ва ўзросце 40–50 гадоў з доўгагаловым (даліхакраным) чэрапам і высокімі (гіпсіконхнымі) арбітамі.

Зверху на чэрапу быў выяўлены фрагмент дрэва, верагодна, рэшткі труны (Іл. 17).

Іл. 15. Шурф 3. Профілі C - D - A - B.

Іл. 17. Шурф 3. Пахаванне. Чэрап з захаваным фрагментам дрэва (труны?). выгляд з пайднёва-ўсходняга боку

Сляды спрахнелага дрэва выяўлены таксама за галавой нябожчыка і далей – у заходняй частцы шурфа (Іл. 14, 15).

У пахаванні выяўлены *in situ* шэсць гузікаў ад вопраткі, якая не захавалася. Гузікі залягаюць паміж рэбрамі і прамянёвымі косткамі рукі ў два шэрагі – з правага боку захавалася чатыры гузікі, з левага – два (гл. Іл. 18 Дадатку 2). Ад пазваночніка гузікі адступаюць ўправа на 6 см, злева – да 1 см. Лік гузікаў вядзецца па праваму шэрагу зверху ўніз. Паміж гузікам 1 і 2 адлегласць 4 см, паміж 2 і 3 – 7 см, паміж 3 і 4 – 3 см (апісанне гузікаў і аналіз магчымай вопраткі гл. ніжэй – аўт.). Тыпалагічна гузікі могуць датавацца XVII–XVIII стст.

Нам таксама вядома, што Мікольская царква была пабудавана не раней канца XVI ст. Пахаванне ж было здзейснена ўжо ў царкве – пра гэта сведчыць

і тое, што пахаванне перакрывае частку канструкцыі падмурка. Непасрэдна ў гарызонце пахавання і над ім самім знойдзены манеты сярэдзіны XVII ст. (дзве «барацінкі») і расійскія манеты першай паловы XVIII ст. Праўда, пласт значна перамешаны. Усё ж можна датаваць пахаванне XVII ст. (магчыма – першай палова – сярэдзінай XVII ст.). Максімальныя храналагічныя межы, у якія ўкладваецца пахаванне: XVII – першая палова XVIII стст. Быць пахаваным у самой царкве лічылася прывілеям. Магчыма, пахаванне належыць калятару, крэўскаму шляхцічу альбо мешчаніну, фундатару альбо нашчадку фундатара царквы, спадчыннікі якога працягваюць апекавацца святыняй.

Гузікі ад вопраткі – адзіныя знаходкі ў пахаванні, апроч самога шкілету. Безынварнасць увогуле з’яўляецца характэрнай рысай большай часткі познесярэднявечных пахаванняў²⁴. А сам жа пахавальны інвентар XIV–XVIII стст. можа складацца з дэталей вопраткі і з прадметаў – маркераў рэлігійнай прыналежнасці²⁵.

Падмурак займае палову шурфа (гл. Іл. 19 Дадатку 2). Частка камянёў падмурка змацаваны вапнай. Па рэштках дрэва каля падмурка можна меркаваць, што царква мела драўляную падлогу. Падчас закладкі падмурка царквы былі выкарыстаныя старыя могілаквыя камяні, пра што сведчаць выбітая на адным

²⁴ Чараўко, В.У. Познесярэднявечныя пахаванні могільніка каля вёскі Івесь Глыбоцкага раёна (па матэрыялах археалагічных раскопак 2013 г.) // Віцебскія старажытнасці: матэрыялы навуковай канферэнцыі, Віцебск, 23–24 кастрычніка 2014 г. Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017. С. 27.

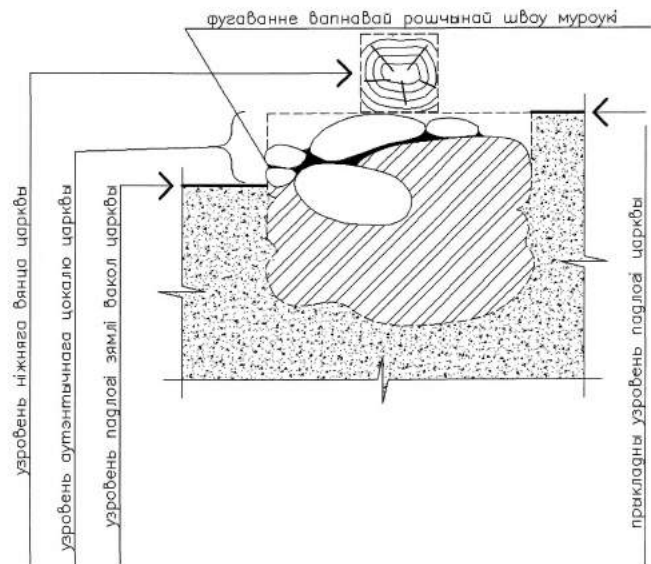
²⁵ Климов, М.В., Черевко, В.В. Погребальные памятники Полоцкой округи XIII–XVIII вв. // Полоцк: Полоцк и Полоцкое княжество (земля) в IX–XIII вв., летопись древних слоев, Полоцк и его округа в XIV–XVIII вв., ремесло, денежное обращение и торговые связи Полоцка в средневековье (по данным археологии, нумизматики и письменных источников), культура и просвещение в средневековом Полоцке / О.Н. Левко [и др.]; редкол.: А.А. Коваленя (гл. ред.); науч. ред. О.Н. Левко. Минск: Беларус. навука, 2012. С. 181.

з такіх камянёў выява крыжа на Галгофе (гл. Іл. 20 Дадатку 2). Падобны іканаграфічны сюжэт досыць распаўсюджаны на іншых надмагільных камянях XVI–XVII стст. на тэрыторыі Беларусі: у вёсцы Малькавічы Ганцавіцкага раёну²⁶ і каля вёскі Доўгае Глыбоцкага раёну²⁷. Спецыфіка выявы Галгофы з крэўскай царквы, як і ў Доўгае – круглая (паўсфера), а не гара з прыступкамі (ярусамі).

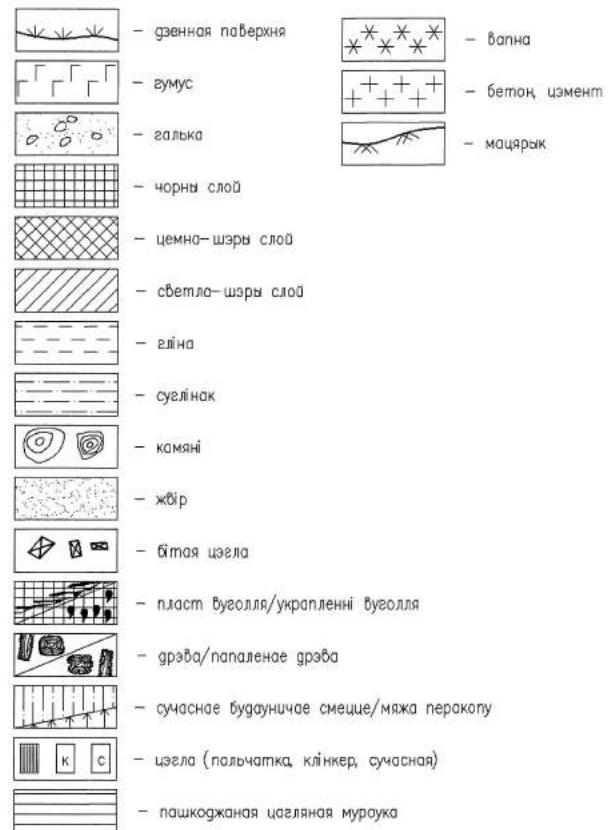
Такім чынам, можна сцвярджаць, што падмуркі Мікольскай царквы захаваліся ў досыць добрым стане. Падмуркі былі выкладзены з камянёў, у тым ліку з валуноў, але толькі ў цэнтральнай частцы царквы камяні былі змацаваны рошчынай. Праведзеныя археалагічныя даследаванні дазволілі зрабіць рэканструкцыю цокаля царквы (Іл. 21, 23).

Культурны пласт значна перамяшаны, утрымлівае артэфакты ад XIV да XIX стст. Асабліва насычаны знаходкамі культурны пласт унутры самой царквы, што паказаў Шурф 3. У сувязі з размяшчэннем вакол царквы даўніх могілак, у культурным пласце часта сустракаюцца фрагменты чалавечых костак. Свой адбітак на фармаванне і перамешванне культурнага пласта прыўнеслі таксама падзеі Першай сусветнай вайны, пад час якой Мікольская царква і была разбурана.

Тут варта зноў прыгадаць план мястэчка Крэва 1869 г. (гл. Іл. 3 Дадатку 2). Як мы ўжо ўказвалі вышэй, на гэтым плане чырвоным колерам зафарбаваны дзве сцяны Мікольскай царквы, а гэты колер выкарыстоўваўся тут для пазначэння мураваных пабудов. Падобны тапаграфічны прыём можна інтэрпрэтаваць на карысць таго, што Мікольская царква мела мураваны цокаль. Выяўленыя

Іл. 21. Мікольская царква. Рэканструкцыя цокаля царквы

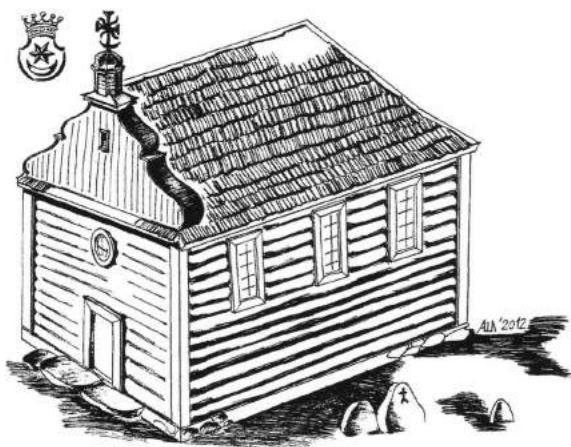
Іл. 23. Умойныя пазначэнні

²⁶ Лісейчыкаў, Дзяніс. Надмагільныя камяні з «рускімі» надпісамі XVI–XVII стст. каля в. Малькавічы Ганцавіцкага раёна// *Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 13*. Мінск, 2015. С. 101–118, мал. 3, 5.

²⁷ Климов, М.В., Черевко, В.В. Погребальные памятники полоцкой округи XIII–XVIII вв. С. 180.

падчас археалагічных даследаванняў камяні як раз і складалі такі цокаль.

Археалагічныя і тапаграфічныя матэрыялы дазволілі архітэктару Андрэю Шулаеву зрабіць першасную рэканструкцыю знешняга выгляду Мікольскай царквы ў XVII ст., пры гэтым былі ўлічаны традыцыі традыцыйнага драўлянага дойлідства і баракальных ўплывы на развіццё падобнай архітэктуры (л. 22).

л. 22. Рэканструкцыя Мікольскай царквы (архітэктар Андрэй Шулаеў)

Археалагічныя артэфакты

Дэталі касцюма

Сярод бронзавых вырабаў вылучаецца ўпрыгожанне – **накладка** (л. 24: 8), якая атрымала ў літаратуры назву «акоўка». Матэрыялы даследаванняў сведчаць, што ў мужчынскіх (найчасцей ля левая бярцовай косці) пахаванняў часта знаходзяць фрагменты скураных мяшэчкаў у форме эліпса з усечанымі вугламі. Такія мяшэчкі называліся «капцюх»²⁸, яны мацаваліся (прывязваліся) на пасе ўперадзе²⁹ і насілі

²⁸ Szukiewicz W. Kurhany kamienne w pow. Lidzkim (gub. Wileńska) // *Światowit*. T.I. Warszawa, 1899. S. 36.

²⁹ Урбанавичене С. Одежда жемайтов в XV–XVI вв. (по данным археологии) // *Древности Литвы и Белорусии*. Вильнюс, 1988. С.160.

ў іх прыстасаванні для запальвання агню (крэсіва з крэмнем, губкі), нажы, тыгунь (пасля з’яўлення ў Еўропе).

Выяўленая ў Крэве накладка-«акоўка» адносіцца да тыпу «матыль» і мае дакладныя аналагі з раскопак у в. Пузелі (даследаванні Вандаліна Шукевіча) і в. Вензаўшчына (даследаванні Алы Квяткоўскай)³⁰. Дакладныя аналагі падобных накладак выяўлены таксама ў Вільні пры раскопках Ніжняга замка³¹.

На абодвух «крылах» гэтага тыпу накладкі маюцца скразныя адтуліны; таксама дзве адтуліны зроблены ў ніжняй частцы накладкі. У адрозненні ад вензаўскай знаходкі на крэўскай накладцы адсутнічае арнаментцыя. Знойдзеная ў Крэве накладка-«акоўка» ўяўляе сабой палову цэлай накладкі – другая частка была сіметрычна знойдзенай і замацоўвалася на выступе з асноўнай часткі накладкі.

Трэба адзначыць, што кашалі-мяшэчкі знаходзілі і ў беларускіх гарадах, але, як адзначае А. Квяткоўская, яны не мелі арнаментцыі і бронзавых «акоўак». Такім чынам, робіць выснову А. Квяткоўская, падобныя накладкі-«акоўкі» былі пашыраныя на тэрыторыях, дзе жылі балты. Падобны прыём дэкаратыўнага аздаблення кашалёў латвійская даследчыца Таццяна Берга таксама характарызуе як «літоўскі»³². Але, падобна, што арэал бытавання падобных накладак шырэішы. Храналагічна перыяд бытавання гэтых накладак А. Квяткоўская падае

³⁰ Квяткоўская А.В. *Ятвяжские могильники Беларуси (конец XI – XVII вв.)*. Vilnius, 1998. С. 129–130, іл. 48-3, 48-6.

³¹ Svetikas E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a.: archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais*. T. 1. Vilnius: Diemedžio, 2009. P. 435.

³² Берга Т. Литовские элементы в кладбищах Августинишки и Слутишки XIV – начала XVII вв. // *Lietuvos Archeologija*. 21. Vilnius: LII, 21001. P. 426–428.

як даволі працяглы – XIII–XVII стст.³³ На падставе 50-ці знаходак літоўскі даследчык Эўгеніюс Свяцікас датуе падобныя «пласцінчаныя» (паводле яго тэрміналогіі) накладкі канцом XIV – першай чвэрцю XV стст.³⁴ Падобная версія сціслейшага датавання выглядае больш пераканаўчай.

Таксама была выяўлена **спражка**, датаваная XVIII – першай паловай XIX стст. (2 × 1,5 см) з папярэчнай перамячнай і язычком, замацаваным на ім (іл. 25: 9). Падобныя знаходкі прамавугольных спражак у Верхнім Панямонні датуюцца XVI–XVIII стст.,³⁵ у Магілёва XVII–XVIII стст.³⁶ Галоўнае адрозненне крэўскай спражкі – яна мае два адсекі. Спражка знойдзена ў перамяшаным пласце гумуса, у якім прысутнічалі нумізматычныя матэрыялы XVIII – першай паловы XIX стст. Адзначаныя канструктыўныя асаблівасці і датаванне пласта дазваляе аднесці спражку да XVIII ст., але верхняй мяжой яе бытавання можа быць і першая палова XIX ст.

Характэрная асаблівасць археалагічнага матэрыялу, выяўленага ў Мікольскай царкве – значная колькасць **гузікаў**.

Найбольш цікавымі ўяўляюцца шэсць аднолькавых гузікаў, датыроўка якіх укладаецца ў XVII – перш. пал. XVIII стст. Ёх дыяметр 1,5 см, гэтыя гузікі былі знойдзены ў пахаванні ўнутры Мікольскай царквы (**Шурф № 3**). Гузікі знаходзіліся непасрэдна на шкілеце (іл. 18 **Дадатка 2, 25: 7**) і былі выяўлены *in situ*. Гузікі

выраблены з медзі, маюць грыбавідную форму з пяцелькай для мацавання да вопраткі. У некаторых з іх на адваротным баку захаваліся фрагменты злёнанага сукна, да якога яны і былі прышытыя. Аналагічныя гузікі досыць добра вядомы па матэрыялах раскопак, як сельскіх паселішчаў Верхняга Панямоння³⁷, так і Магілёва³⁸.

Паводле прынятай археалагічнай класіфікацыі гузікаў крэўскія знаходкі можна аднесці да тыпу шарападобных гузікаў (тып III), а менавіта да падтыпу грыбападобных (тып III г), якія з цягам часу трансфармаваліся ў пляскатыя альбо шкарлупінападобныя круглыя гузікі з пяцелькай³⁹. Да такіх гузікаў выкарыстоўваецца таксама азначэнне паўсферы (датуюцца XIV–XVII стст.)⁴⁰. У мастацтвазнаўчай жа традыцыі падобныя гузікі маюць назву «кнафелі»⁴¹ і фіксуюцца досыць рана на касцюме эліты. Напрыклад, падобныя, але залачоныя срэбныя кнафелі аздаблялі сукенку каралевы Соф’і Гальшанскай (сярэдзіна XV ст.)⁴². Шарападобныя літыя гузікі разнастайных памераў у змененай форме праіснавалі да канца XIX – пачатку XX стст. У гэты позні перыяд яны выкарыстоўваліся пераважна на адзенні святароў.

³⁷ Шаблюк В.У. *Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV–XVIII стст.* С. 79, Мал. 47–5 (аўтар дае вельмі шырокі дыяпазон бытавання: XIV–XVII стст.).

³⁸ Марзалюк І.А. *Магілёў у XII–XVIII стст. Людзі і рэчы.* Мн., 1998. С. 137, 242, Мал. 57: 12 (аўтар адзначае, што такія гузікі сустракаюцца ў адкладах ад XIV па XVII стст. Праўда, прапанаваны варыянт выглядае трохі грубейшым, за крэўскі); *Археалогія Беларусі. Т. IV: Помнікі XIV–XVIII стст.* Мн., 2001. С. 416, Мал. 184–15.

³⁹ Бекцінеў Ш.І. Некаторыя элементы адзення насельніцтва на тэрыторыі Беларусі ў X–XIV стст. // *Весті АН БССР. Сер. грам. навук.* 1990. №4. С. 95, 98–99.

⁴⁰ *Археалогія Беларусі. Т. IV.* С. 293.

⁴¹ Барвенава, Ганна. Познесярэднявечныя знаходкі тэкстыльнай аздабы // *Актуальныя праблемы мировой художественной культуры.* В 2 ч. Ч. 2. Гродно: ГрГУ, 2008. С. 4.

⁴² Turska, Krystyna. *Ubiór dworski w Polsce w dobie pierwszych Jagiellonów.* Wrocław: Ossolineum, 1987. S. 49; Барвенава, Г.А. *Тэкстыль Сярэднявечча на землях Беларсі.* Мінск: БДУКМ, 2008. С. 209.

³³ Квяткоўская А.В. *Ятвяжскіе могілнікі Беларусі...* С. 132.

³⁴ Svetikas E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija...* P. 436.

³⁵ Шаблюк В.У. *Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV–XVIII стст.* Мн., 1996. С. 75, 78, Мал. 46–1, 2, 4, 7.

³⁶ Марзалюк І.А. *Магілёў у XII–XVIII стст. Людзі і рэчы.* Мн., 1998. С. 137, 242, Мал. 57: 12 (аўтар адзначае, што такія гузікі сустракаюцца ў адкладах ад XIV па XVII стст. Праўда, прапанаваны варыянт выглядае трохі грубейшым, за крэўскі); *Археалогія Беларусі. Т. IV: Помнікі XIV–XVIII стст.* Мн., 2001. С. 416, Мал. 184–15.

Размяшчэнне гузікаў у два шэрагі дае магчымасць паразважаць над тым, якая вопратка была апранутая на нябожчыку. Праўдападобна, гэта мог быць **жупан**, але тая яго разнавіднасць, калі гузікі нашываліся ў два шэрагі (гл. *Іл. 32 Дадатку 2*). Жупан быў хатнім і вулічным плечавым адзеннем мяшчан і шляхты, якое апраналі паверху кашулі. Гэта даўгаполая вопратка з сукна, пашыраная ўніз ад лініі таліі. Ад каўняра да таліі жупан зашпільваўся на гузікі або гаплікі⁴³. На жупан апранаўся кунтуш, які таксама мог мець гузікі, але галоўным чынам падпаясваўся (*Іл. 33 Дадатку 2*). Яшчэ адна вельмі верагодная прэтэндэнтка – гэта **чамара**. Беларуска-літоўская

шляхта насіла доўгае, адразное па таліі, у зборку адзенне з рукавамі і зашпількай на гузікі (*Іл. 34*).

За каралём Станіславам Аўгустам насілі суконныя чамары з кароткімі рукавамі, якія абшываліся матузкамі на грудзях і каля пояса⁴⁴. Чамара рэальна пашырылася з XVIII ст. і гэта было адзенне, па сваёй функцыі раўназначнае сённяшнім паліто. Таму магчыма дапусціць, што прыхажанін крэўскай Мікольскай царквы быў усё ж пахаваны ў жупане, на якім меліся два шэрагі гузікаў.

Таксама былі выяўлены гузікі больш позняга перыяду: 1) гузік XVIII – пач. XIX стст.⁴⁵, вырабленыя са сплаву, асновай якога была бронза; гэты пляскаты гузік мае пяцельку (*Іл. 25: 6*), на знешні бок гэтага гэты гузік была прыпаяная манета (барацінка? – *айт.*); 2) гузік мундзірны (Расія) XIX ст. (*Іл. 25: 8*) з абламанай пяцелькай, з унутранага боку гэтага гузіка маецца надпіс кірыліцай «С*Ф*М*К*Г*Г*В» (паміж літарамі ўстаўлены разеткі).

Манеты

Тэрыторыя Мікольскай царквы аказалася даволі багатай на знаходкі нумізматычнага матэрыялу XVI–XIX стст.

Самая ранняя з выяўленых манет – падвойны пенязь (двудэнарый) ВКЛ 1566 г., біты за Жыгімонтам Аўгустам (1548–1572)⁴⁶. Матэрыял – білон (нізкапробны сплав срэбра).

Найбольш масавая знаходка сярод манет – так званыя «барацінкі». Гэта папулярная, неафіцыйная назва медных шэлягаў (солідаў) часоў караля Яна Казіміра, якія біліся ў Рэчы Паспалітай 1659–1668 гг. У Крэве знойдзены як дзве

Іл. 34. Чамара. Віленская губерня. Невядомы мастак. Пачатак XIX ст.

⁴³ Бялявіна В.М., Ракава Л.В. *Мужчынскі касцюм на Беларусі*. Мн., 2007. С. 117.

⁴⁴ Бялявіна В.М., Ракава Л.В. *Мужчынскі касцюм...* С. 152.

⁴⁵ Падобныя гузікі вядомыя па магільёўскіх матэрыялах, дзе датуюцца XVIII – пач. XIX стст. (Марзалюк І.А. *Магільёў у XII–XVIII стст.* С. 137, 242, Мал. 57: 22–28).

⁴⁶ Атрыбуцыя паводле: Рябцевіч В.Н. *Нумізматика Беларусі*. Мн., 1995. С. 408, Табл. 25–9.

штоўскія, так і тры каронныя (польскія) барацінкі.

Знойдзены медны грош (? – аўт.) сяр. XVIII ст. часоў панавання караля Аўгуста III (1733 – 1763). Атрыбуцыя зроблена паводле характэрнага груэасткага профілю караля і захаваных частка легенды: [AVGUSTUS III REX] POL (аверс); [EL SAX] (рэверс)⁴⁷. Таксама да перыяду панавання Аўгуста III адносіцца солід горада Эльблёнга 1763 г., на якім маецца характэрны вензель караля⁴⁸ на аверсе і адпаведная легенда на рэверсе: SOLID[II] CIVITAT[ITIS] ELBING[IS].

Нумізматычны матэрыял ва ўнутраным памяшканні Мікольскай царквы (**Шурф 3**) прадстаўлены таксама расійскімі меднымі манетамі XVIII–XIX стст:

- «полушка» (1/4 капейкі ці 1/2 дзяньгі) Пятра I (1682–1725) з характэрнай абрэвіатурай на рэверсе ўверсе: «ВРП (ВСЕЯ РОССИИ ПОВЕЛИТЕЛЬ)» – паводле аналагаў манету можа датавацца прамежкам часу ад 1718 па 1722 г.⁴⁹;
- «денга» (1/2 капейкі) 1730-х гадоў⁵⁰ (1731 ці 1737);
- «2 капейкі срэбрам» 1841 г. Мікалая I (1825–1855)⁵¹.

⁴⁷ Аднаўленне легенды паводле аналагу: Рябцевіч В.Н. *О чем рассказывают монеты*. Мн., 1977. С. 260, Табл. 30-4. Біццё медных манет для Рэчы Паспалітай аднавілася менавіта пры Аўгусце III (біццё гроша ад 1752 г. у Саксоніі – у Губэне і Грунтале) (гл.: Рябцевіч В.Н. *О чем рассказывают монеты*. С. 158; Рябцевіч В.Н. *Нумизматика Беларуси*. С. 242).

⁴⁸ Рябцевіч В.Н. *О чем рассказывают монеты*. С. 390, Табл. 8-3.

⁴⁹ Рябцевіч В.Н. *О чем рассказывают монеты*. С. 298, Табл. 68-1; Рябцевіч В.Н. *Нумизматика Беларуси*. С. 498, Табл. 115-13, 14, 15. Гэты манетны тып біўся ад 1718 па 1722 гг.: Уздеников В.В. *Монеты России 1700-1917*. М., 2004. III/2424; Андрианов Я.В. *Русские монеты 1700-2000 годов. Исторический обзор и каталог*. Пермь, 2001. № 103а.

⁵⁰ Аналаг: Рябцевіч В.Н. *О чем рассказывают монеты*. С. 304, Табл. 74-2.

⁵¹ Крэўскі асобнік манеты мае тое адрозненне ад вядомых аналагаў. Што на ім вакол лічбы наміналу «2» на рэверсе адсутнічае парныя крыжыкі: Рябцевіч В.Н. *О чем рассказывают монеты*. С. 337, Табл. 104-4; Рябцевіч В.Н. *Нумизматика Беларуси*. С. 577, Табл. 194-4.

Выклікае пэўнае здзіўленне наяўнасць такой колькасці расійскіх манет унутры Мікольскай царквы Крэва – асабліва першай паловы XVIII ст., калі Беларусь яшчэ не знаходзілася ў складзе Расійскай імперыі. Гэтую з'яву лагічна можна звязаць з гандлёвымі сувязямі крэўскіх мяшчан, а таксама знаходжаннем Крэва па шляху з усходу на Вільню.

Напэўна, усе гэтыя манеты не варта лічыць «аболамі памерлых», бо яны былі знойдзены не ў пахаваннях, але ва ўнутранай прасторы могілкавай царквы.

Вырабы з чорных металаў

Самыя масавыя вырабы з металаў – гэта каваныя жалезныя будаўнічыя (мацавальныя) цвікі. Усе цвікі ў сячэнні прамавугольныя ці, радзей, квадратныя (л. 24: 1-7; 25: 1-4, 10). Даўжыня цвікоў вагаецца ад 4 да 7 см, але пераважна яны маюць даўжыню 5–6 см. Формы плешкі – чатырохвугольная, авальная ці круглая. Цвік з моцна раскляпанай плешкай (1,5 × 2 см) мог выкарыстоўвацца як элемент дэкору ці прыбівання завесы (л. 25: 10). Стрыжань у цвікоў, як правіла, раўнамерна звужаецца ад плешкі да вастрыя. На частцы цвікоў (л. 24: 1-3, 7) па рэштках захаванага дрэва (папярэчны малюнак валокнаў) відаць, што гэтыя цвікі ўбіваліся ў тарэц, магчыма, у кутах будынка.

Шкляныя вырабы прадстаўлены знаходкамі, якія маюць дачыненне да архітэктуры і інтэр'ераў Мікольскай царквы. Знойдзены дваццаць адзін фрагмент шыбы (шкло зеленаватае, з моцнымі дамешкамі), сярод іх маецца фрагмент з бакавым патаўшчэннем пад устаўную раму (л. 31: 4). Яшчэ адзін шкляны выраб уяўляе сабой элемент упрыгожання жырандолі (л. 31: 3). Гэта гранёны падвясны

элемент. Датаваць гэты артэфакт досыць складана, але тыпалагічна, з улікам часу пашырэння падобных жырандоляў, яго можна аднесці да XVIII–XIX стст.

Керамічныя вырабы (посуд)

Керамічныя вырабы ў шурфах на тэрыторыі Мікольскай царквы прадстаўлены практычна цалкам фрагментамі непаліванага посуду XVI–XVIII стст. (л. 26–31). Керамічны посуд выраблены з мясцовай бураватай гліны. Дамешкі жарствы рэдкія. Сустрадаюцца як наскрозь загартаваныя чарапкі (шэрыя ў зломе), так і з трохслойным абпалам (буравата-шэра-бураватыя). Знойдзеныя фрагменты – пераважна венчыкі гаршкоў, але сустрадаюцца таксама фрагменты донцаў (л. 26: 15; л. 27: 3–4). Знаходак, якія б дазвалялі цалкам рэканструяваць профіль, няма. Венчыкі сустрадаюцца двух асноўных тыпаў – слабапрафіляваныя з вельмі кароткім венчыкам і адсутнасці шыйкі (л. 26: 2–5, 9–11; л. 28: 1–2; л. 29: 7–9)⁵² і складанапрафіляваныя, у тым ліку з акругленым кароткім венцам, выразна падкрэсленай шыйкай і высокімі плечукамі (л. 27: 1; л. 28: 3; л. 29: 4)⁵³. З усіх сарака васьмі фрагментаў керамічнага посуду толькі адзін упрыгожаны хвалістым арнамантам (л. 30: 7). Сустрадаюцца таксама фрагменты міс (л. 26: 13). З усіх выяўленых фрагментаў венчыкаў толькі адзін быў паліваны (яго можна аднесці да XVII–XVIII стст.) (л. 29: 10).

Посуд прадстаўлены таксама фрагментам фаянсавай талеркі XVIII–XIX стст. (л. 30: 8). У аздабленні выкарыстаны паліхромны роспіс (колеры чырвоны розных адценняў і зялёны) на белым фоне.

Для складання тыпалогіі керамікі мястэчка Крэва позняга Сярэднявечча

і ранняга Новага часу патрэбны далейшыя даследаванні.

Папярэдне можна адзначыць, што крэўская кераміка ўказанага перыяду паводле асартыменту і наяўнасці палівы, выразна адрозніваецца ад керамічнага посуду XVI–XVII стст., знойдзенаму пры папярэдніх даследаваннях у Крэўскім замку, дзе быў добра рэпрэзантаваны і кухонны, і сталовы посуд⁵⁴.

Заклучэнне

Размяшчэнне вакол Мікольскай царквы старажытных могілак дазваляе акрэсліць іх як **пагост** – так у крыніцах называюцца месцы, на якіх размяшчаліся найбольш старажытныя храмы. Працэс пераносу будынкаў цэркваў, то бок цэнтраў парафій, з пагоста непасрэдна ўвёскі ў цэлым завяршыўся да канца XVI ст. Аднак месцамі, асабліва па ўсходзе беларускіх зямель – Полацкай епархіі, храмы на пагостах фіксуюцца яшчэ ў сярэдзіне XIX ст.⁵⁵ У гэтым плане прыклад крэўскай Мікольскай царквы цікавы тым, што ён ілюструе функцыянаванне пагоста ў межах даволі вялікага мястэчка.

У падмурак Мікольскай царквы, вядомай з пачатку XVII ст., былі пакладзены могілкавыя камяні, відавочна, ранейшага перыяду.

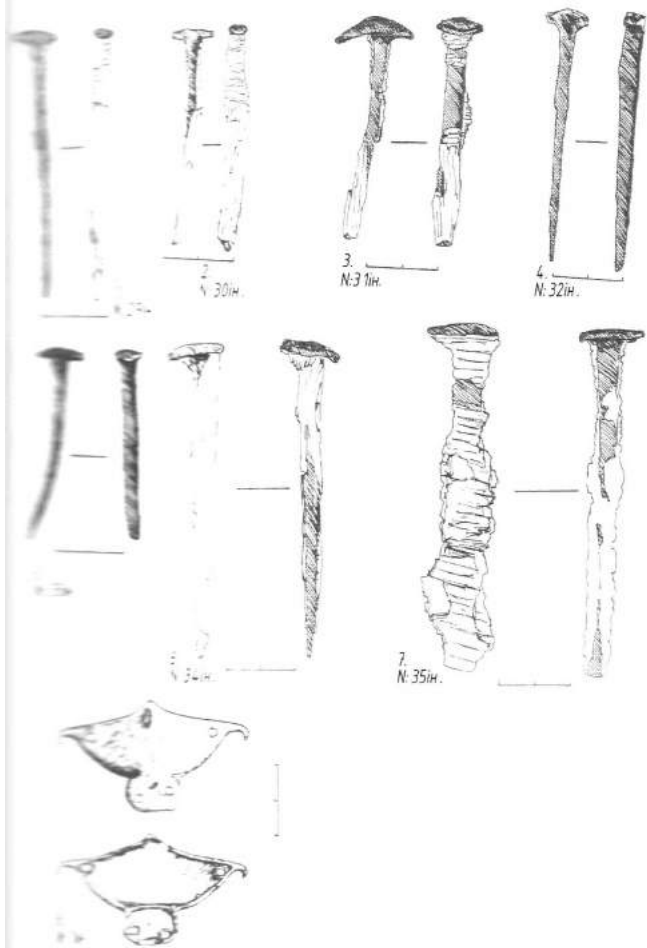
Апроч таго, археалагічныя артэфакты дазваляюць датаваць могілкі перыядам XIV–XV стст. – ранейшым за часы пабудовы вядомай нам Мікольскай царквы XVII стст. Застаецца пытанне: ці існавала на гэтых могілках царква да пабудовы вядомай нам Мікольскай царквы?

⁵² Тып. 2А паводле Валерыя Шаблюка (*Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV–XVIII стст.* С. 56–57).

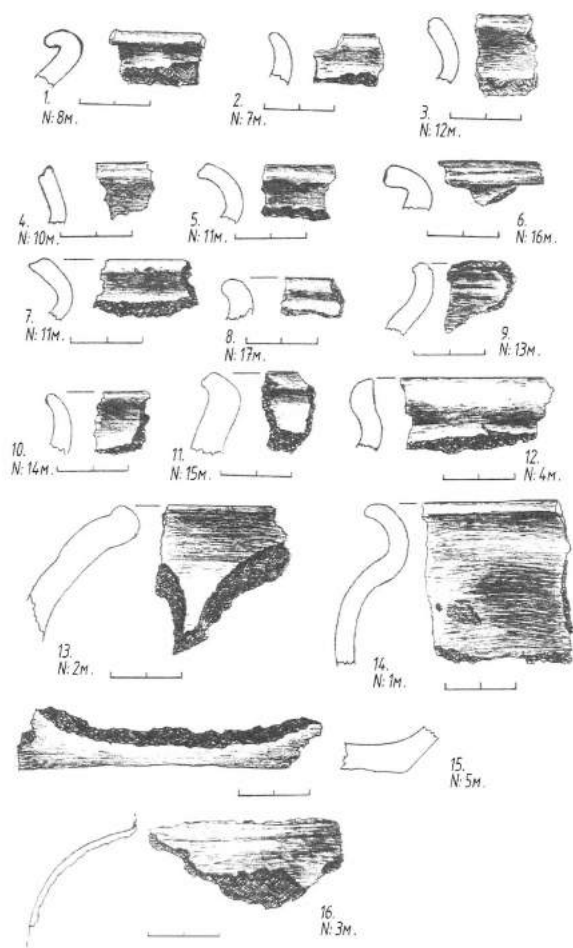
⁵³ Тып. 2Б паводле В.Шаблюка.

⁵⁴ Гл.: Дзярновіч А. І., Трусаў А. А., Чарняўскі І. М. Лёс Крэва. С. 40–43.

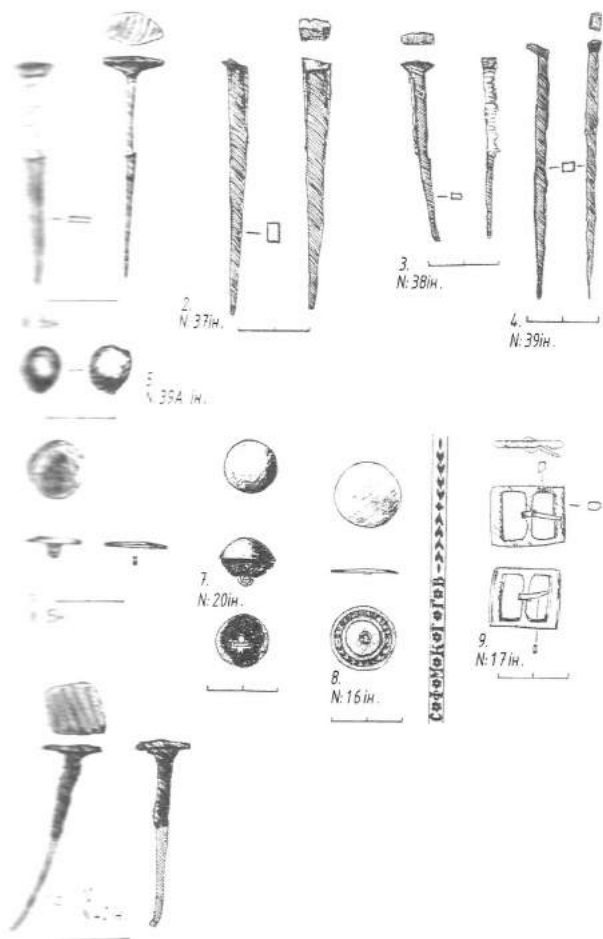
⁵⁵ Лісейчыкаў Д. Святар. С. 65; Лісейчыкаў Д. Надмагільныя камяні з «рускімі» надпісамі XVI–XVII стст. С. 110.

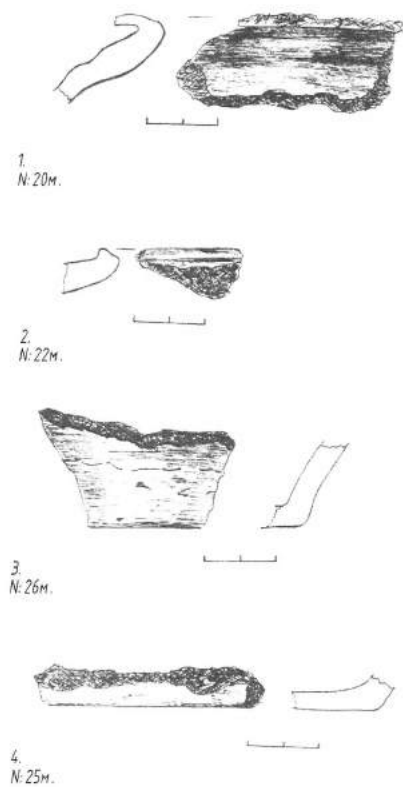
Ил. 24. Шурф 1. Металлические изделия

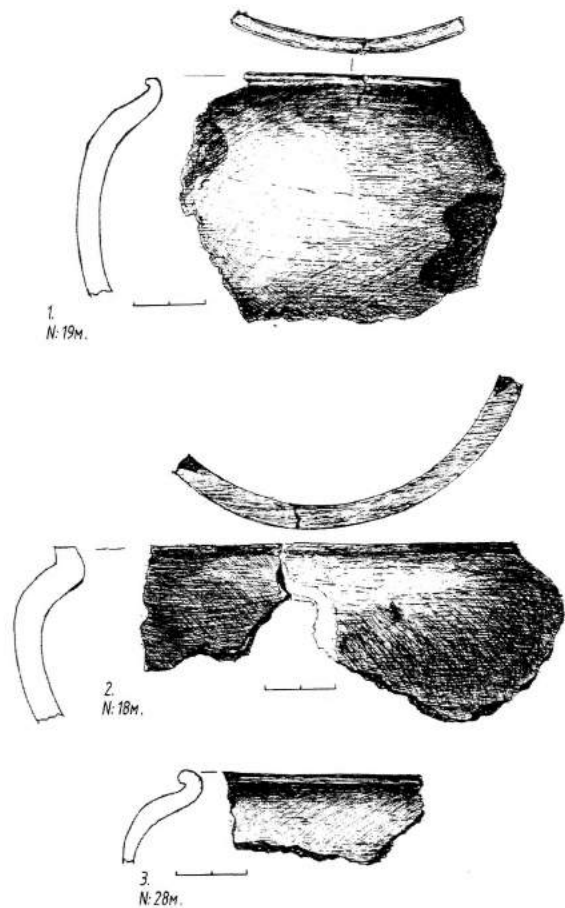
Ил. 26. Шурф 1. Керамические сосуды

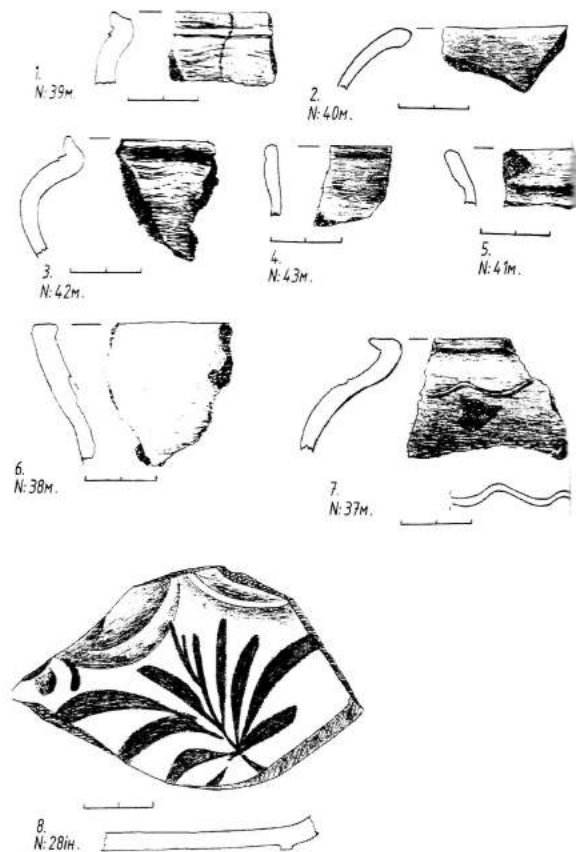
Ил. 25. Шурфы 2, 3. Металлические изделия

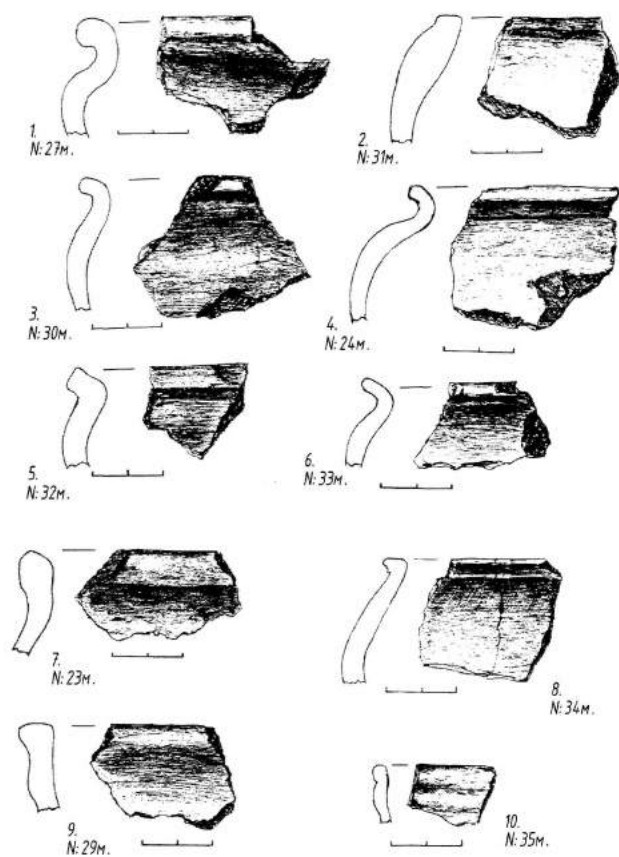
Ил. 27. Шурф 2. Керамические сосуды

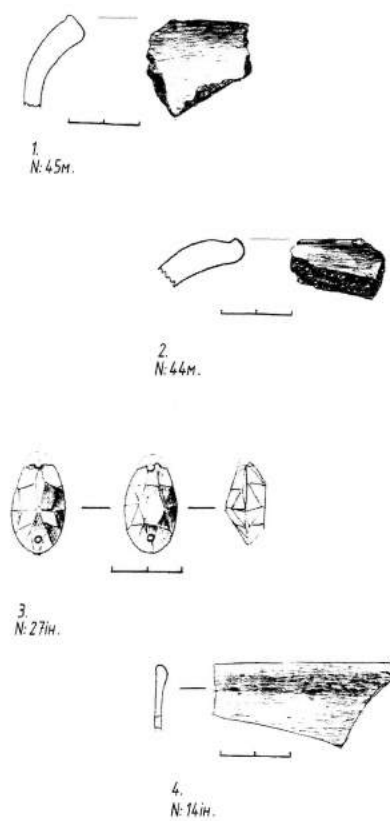
Іл. 28. Шурф 2. Керамічні посуд

Іл. 30. Шурф 3. Керамічні і фаянсові пос

Іл. 29. Шурф 2. Керамічні посуд

Іл. 31. Шурф 1. Керамічні посуд (1, 2) Шурф 3. Шкляныя вырабы (3)

дадатак 2

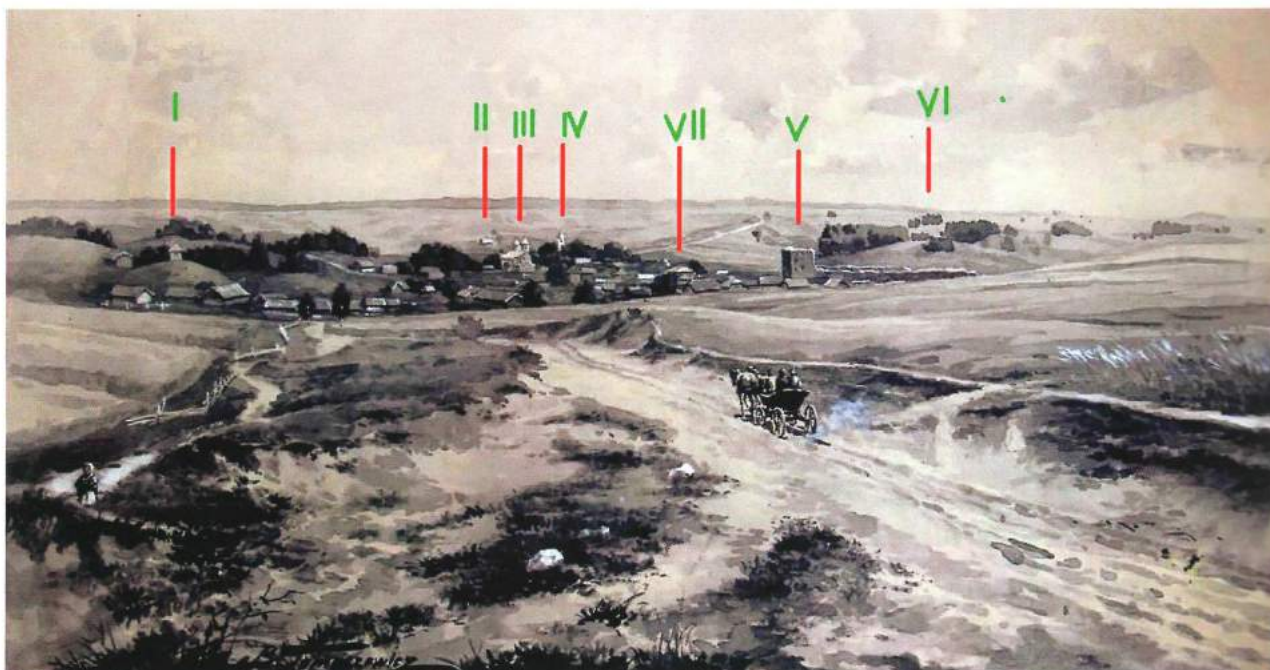
да артыкула «Мікольская царква XVII–XVIII стст. у мястэчку Крэва: гістарычныя і архітэктурна-археалагічныя даследаванні»

Іл. 1. Рэканструкцыя структуры ландшафта Крэва ў XVI ст. №4 - Мікольская царква

Іл. 3. Фрагмент плана Крэва 1869 г. з пазначэннем Свята-Мікольскай царквы

Іл. 4. Гравюра Баляслава Тамашэвіча «Агульны выгляд Крэва з заходняга боку» (1897):
 I - Успенская царква; II - Мікольская царква; III - Траецкая царква (ранейшы касцёл);
 IV - Аляксандранейская царква; V - Кейстутава вежа; VI - Юрава гара; VII - Сінагога
 (раскладка Андрэя Шулаева)

*Іл. 5. Мікольская гара.
Памятны крыж на месцы Мікольскай царквы. (здымак С. Гапона)*

Іл. 7. Шурф 1. Выгляд з усходу.

Іл. 10. Шурф 2. Выгляд з пайночнага захаду.
Падмуркі пайночна-заходняга кута царквы

Іл. 13. Фрагмент лініі падмурка ўсходняй сцяны Мікольскай царквы
(паміж шурфамі 3 і 1). Выгляд з боку шурфа № 3

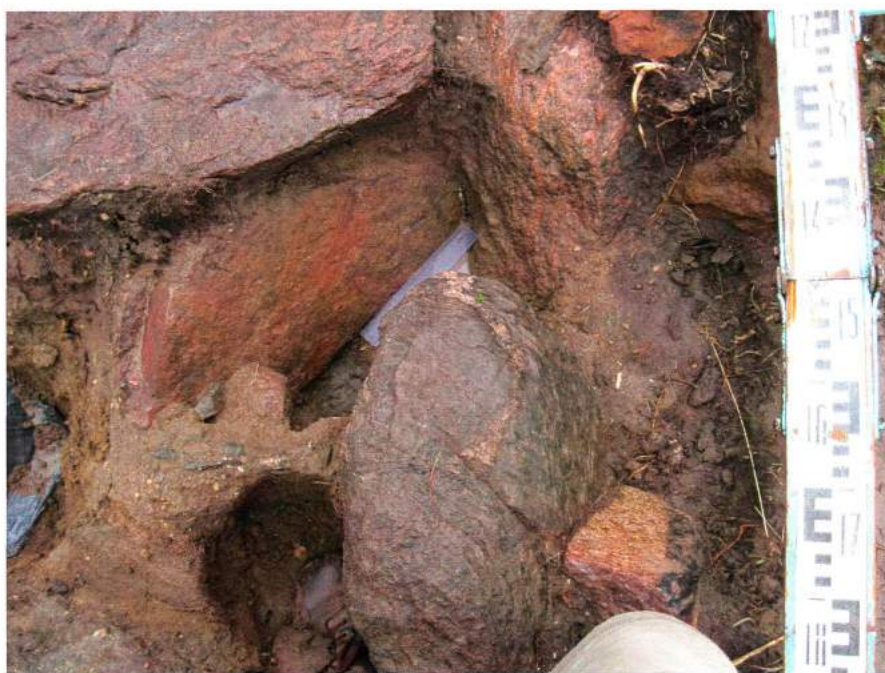
Ил. 16. Шурф 3. Выгляд з пайднёвага захаду. Пахаванне

Ил. 18. Шурф 3. Пахаванне. Гызкі ад верхняй вопраткі in situ

Іл. 19. Шурф 3.
Выгляд з пайночнага ўсходу. Падмуркі ўнутранай часткі царквы.

Іл. 20. Шурф 3.
Падмурак унутранай часткі царквы. Выгляд з пайднёвага усходу. Могілковыя камяні (з выявай крыжа Галгофы) у падмурку (вышэй за лінарку).

Іл. 33. Партрэт Андрэя Ігнацыя Агінскага (1740 – 1787), ваяводы Троцкага (з 1783). Невядомы мастак. З фондаў Нацыянальнага мастацкага музея імя Мікалая Чурлёніса (Койна).

*Ил. 32. Шляхеці касцюм з жупаном
і апранутай паверх фераззю.
Партрэт Германа Дэнгафа
(1583-1651).
Невядомы мастак.
Каля 1633 г.*